

Чечин М. Ю.,
аспірант

Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса
Національної академії правових наук України

СУЧАСНИЙ СТАН ОСВІТИ ЗАСУДЖЕНИХ ДО ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ

Анотація. Статтю присвячено розгляду існуючих наукових підходів у кримінально-виконавчому праві до значення та завдань освіти засуджених до позбавлення волі. Визначено основні проблеми у сфері правового регулювання отримання освіти в установах виконання покарань.

Ключові слова: позбавлення волі, освіта засуджених, виховання, ресоціалізація, професійна освіта.

Постановка проблеми. Відповідно до ст. 1 Кримінально-виконавчого кодексу України (далі – КВК України) одним з основних завдань, що постають у процесі виконання кримінального покарання у вигляді позбавлення волі, є створення умов для виправлення й ресоціалізації засуджених та запобігання вчиненню ними нових кримінальних правопорушень. До основних засобів досягнення цих завдань відносять освіту, оскільки саме освітній рівень за численними дослідженнями виступає як певний показник зменшення ризику рецидиву злочинів, а підвищення рівня освіти й загальної культури називається однією з передумов позитивної перспективи ресоціалізації особи [1, с. 84].

За радянських часів вважалося, що в процесі навчання засуджених розширюється їх кругозір, формуються нові потреби, надаються можливості по-новому зрозуміти та оцінити існуючу дійсність, до того ж підвищення загальноосвітнього й професійного рівня засуджених здійснювало істотний вплив на підвищення їхньої трудової активності. У свою чергу трудова діяльність також впливала на засуджених, спонукаючи їх підвищувати свій загальноосвітній і професійний рівень: включення таких осіб у складні трудові процеси спонукало їх підвищувати свої знання зі шкільної програми та в системі профтехнавчання [2, с. 47]. Тобто освіта в той час розглядалась переважно як передумова для більш продуктивної трудової діяльності. Трудова зайнятість засуджених превалювала над іншими заняттями, тому освіта засуджених повинна була будь-яким чином сприяти роботі виробничого сектора виправних установ.

На сучасному етапі розвитку суспільства навчання покликане не тільки забезпечувати отримання та засвоєння засудженими певних знань, але й активно впливати на формування світогляду, моральних якостей, позитивних мотивів соціально-корисної діяльності, а також виховувати їх у дусі поваги до прав, законних інтересів, честі й гідності інших громадян. У міру підвищення освітнього рівня розвиваються такі якості, як цілеспрямованість та вміння долати труднощі, забезпечується формування позитивного ставлення до них [3, с. 146–147].

Водночас немаловажними ці питання є й для забезпечення ефективності безпосередньо процесу виконання кримінальних покарань. Саме ця обставина зумовила необхідність розгляду цієї теми.

Аналіз останніх досліджень. Як ми вже зазначили, у радянський період питання освіти розглядалось під специфіч-

ним кутом зору. За час незалежності до нього зверталась велика кількість дослідників, таких як К. А. Автухов, А. П. Гель, Т. А. Денисова, О. Г. Колб, О. В. Лисодед, М. С. Пузирьов, А. Х. Степанюк, С. В. Сюр, О. В. Таволжанський, В. М. Трубников, С. В. Хуторна, І. С. Яковець та інші. Однак більшість публікацій вищевказаних авторів мали прикладний характер. У статті ми спробуємо узагальнити різні підходи.

Метою статті є розгляд сучасних напрацювань щодо освіти засуджених до позбавлення волі в науці кримінально-виконавчого права України.

Виклад основного матеріалу. Як справедливо зазначається, загальноосвітнє навчання засуджених до позбавлення волі розвиває їх загальний кругозір, підвищує рівень інтелекту та цивілізованості, перешкоджаючи таким чином вчиненню повторних злочинів. Важливе значення в справі виправлення ув'язнених має також професійна підготовка, оскільки чим вищий загальноосвітній і професійний рівень засуджених, тим шорше та якісніше вони опанують виробничу професію та тим більш ефективною буде їхня праця. Крім цього, за допомогою загальноосвітнього й професійно-технічного навчання засуджений отримує певні знання та навички в галузі тієї чи іншої спеціальності, що буде сприяти його соціальній адаптації після звільнення з місць позбавлення волі [4, с. 380].

При цьому освіта засуджених у період відбування покарання – це відмінний від освіти на свободі та досить специфічний процес, оскільки відбувається він в умовах установ закритого типу. І тут виникає закономірне протиріччя, на яке вже зверталась увага в науковій літературі: освіта організовується з благими намірами (для виправлення особи), а сприймається ув'язненими як додаткове покарання, крізь призму кари. Негативне ставлення до освіти, природно, позначається на її результативності. Таким чином, виявляється необхідність розробки та обґрунтування іншої логіки й принципів освіти в установі виконання покарань для сприйняття її як позитивно-виховного впливу, який сприяє ресоціалізації [5, с. 7–8].

О. Г. Зеніна зазначає, що надання засудженим права на здобуття освіти свідчить про гуманізацію кримінально-виконавчої системи [6, с. 74], а на думку Т.Ф. Мінязевої, за цією ідеєю – майбутнє виправних установ країни [7, с. 77].

Незважаючи на вагомe значення освіти для досягнення цілей процесу виконання покарання у вигляді позбавлення волі, цьому питанню приділяється недостатньо уваги як на практиці, так і в наукових дослідженнях. Аналіз офіційних документів та наукових публікацій дає змогу стверджувати, що нині відсутнє чітке усвідомлення як поняття та змісту освіти в місцях позбавлення волі, так і результатів, яких планується досягти під час організації й проведення навчання засуджених.

Офіційна інформація про освіту засуджених зазвичай обмежується загальними вказівками на число навчальних закладів та осіб, які проходять там навчання. При цьому в 2016 році

спостерігається скорочення числа як навчальних закладів, так і засуджених, які в них навчаються. За офіційними даними, при 75 установах виконання покарань функціонують професійно-технічні навчальні заклади, у яких навчаються майже 6,6 тис. засуджених. Загальноосвітнє навчання засуджених та осіб, узятих під варту, забезпечують 124 загальноосвітні навчальні заклади [8]. Фактично профільне міністерство надає досить обмежену інформацію про стан навчання осіб, позбавлених волі.

Не згадується освіта й серед основних пріоритетів у діяльності Державної кримінально-виконавчої служби України, її органів та установ. Вони обмежуються лише такими аспектами, як поліпшення умов тримання засуджених та осіб, узятих під варту; модернізація інженерно-технічних засобів охорони, створення сучасних охоронних, інформаційних і телекомунікаційних систем в органах та установах, що належать до сфери управління Державної пенітенціарної служби України (далі – ДПтС України); удосконалення системи охорони здоров'я засуджених та осіб, узятих під варту, підвищення якості медичної допомоги; підвищення рівня організації соціально-виховної та психологічної роботи із засудженими, дотримання прав дітей, які перебувають у конфлікті із законом, а також ефективності виконання покарань, не пов'язаних із позбавленням волі й діяльністю персоналу органів та установ виконання покарань; модернізація підприємств установ виконання покарань. Єдиний виняток становить завдання з удосконалення системи професійної підготовки засуджених [9], яке, однак, зумовлене потребою забезпечення роботи підприємств колоній, а не ресоціалізаційними чи іншими міркуваннями. Водночас кримінально-виконавча служба вважає право засуджених на освіту одним із напрямів соціально-виховної роботи.

Фахівці в галузі кримінально-виконавчого права, окрім недоліків, на які вказує Міністерство юстиції України (слабке фінансування щодо оновлення навчальної літератури та забезпечення її достатньою кількістю, недостатнє забезпечення навчальних закладів технічними засобами навчання та комп'ютерною технікою, відсутність розширення кількості навчальних кабінетів), виділяють такі проблемні аспекти в організації освіти засуджених: 1) небажання самих засуджених навчатись із тих чи інших причин; 2) недостатню професійну підготовку педагогічного складу; 3) неузгодженість у спільній діяльності, спрямованій на загальноосвітнє та професійно-технічне навчання засуджених до позбавлення волі, адміністрації установ виконання покарань із педагогічним складом; 4) недосконалість спільної нормативно-правової бази; 5) відсутність у чинному законодавстві України вказівки на спосіб отримання освіти (особливо це стосується дистанційного навчання, яке, на нашу думку, має розглядатись як реалізація права на отримання освіти з використанням дистанційних освітніх технологій), оскільки вищезазначені положення та національне законодавство про освіту, КВК України вказують лише на види й форми отримання освіти засудженими до позбавлення волі; 6) зневагу до гуманізації загальної освіти в органах та установах виконання покарань [10, с. 215].

При цьому пропозиції щодо поліпшення стану справ не розробляються, а проведенні у ході дослідження аналіз наукової літератури показав, що більшість наукових публікацій, починаючи ще з радянських часів, присвячувались лише окремим аспектам освіти засуджених у контексті забезпечення проведення соціальної чи соціально-педагогічної роботи, її суб'єктам, методам, формам та процедури, або ж аспектам виховної діяльності. Названі елементи щодо освітнього процесу в роботах

учених спеціально не розглядалися: нині в Україні існує лише одна кандидатська дисертація С. В. Хуторної (2012 р.), у межах якої досліджено не освіту засуджених як правову категорію та практичну проблему, а лише такі її елементи, як загальноосвітнє та професійно-технічне навчання засуджених до позбавлення волі. До основних здобутків названої учений віднесла такі: формування нового визначення поняття «навчання осіб, засуджених до позбавлення волі», під яким розуміється врегульований законодавством про освіту та кримінально-виконавчим законодавством, нормативно-правовими актами ДПтС України та Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України порядок одержання освіти засудженими до позбавлення волі через безпосередню їх участь у програмах загальноосвітнього й професійно-технічного навчання з метою отримання відповідного рівня знань, а також їх виправлення та ресоціалізації; висновок, що загальноосвітнє й професійно-технічне навчання засуджених до позбавлення волі як засіб їх виправлення та ресоціалізації має потужні можливості повернення засудженого в соціальне середовище після звільнення (зокрема, отримання професії, працевлаштування, реалізації власних можливостей тощо); доведеність необхідності створення Концепції з реформування навчання осіб, засуджених до позбавлення волі, у системі установ виконання покарань ДПтС України [11, с. 4–9].

І підтримуючи твердження С. В. Хуторної, що в чинному законодавстві говориться лише про види й форми отримання освіти, однак відсутня вказівка на спосіб отримання освіти, хоча за змістом закону має дистанційне навчання є способом реалізації права на отримання освіти з використанням дистанційних освітніх технологій, зауважимо, що наявні наукові розробки не вирішують цю проблему [11, с. 79]. Більшість публікацій із цих питань також мають описовий характер та зводяться переважно до констатації важливості навчання засуджених для досягнення мети їх виправлення й оглядів нормативних документів, які регламентують діяльність навчальних закладів в установах виконання покарань.

Наприклад, С. В. Сюр стверджує, що професійно-технічне навчання засуджених до покарання у вигляді позбавлення волі здійснюється з метою сприяння розвитку особи, її виправленню та полягає в тому, що воно не тільки дає систему знань про закономірності розвитку природи та суспільства, розширює межі світогляду, сприяє інтелектуальному розвитку засуджених, залучає їх до досягнень науки і техніки, а й здійснює безпосередній виховний вплив на засуджених. Навчання нероздільно пов'язане з вихованням [12, с. 158]. Вказуючи на неможливість оминати у своїй роботі конче важливі питання, пов'язані із загальноосвітнім та професійно-технічним навчанням, В. Г. Павлов пише, що оскільки сьогодні не створено достатньо аргументовані програми виправлення засуджених, а сама система, на жаль, не може протистояти небезпечній масі злочинців, то залучення до навчання, насамперед до загальноосвітнього, є дієвим засобом розвитку особистості, формування позитивних якостей. Тому ним і підтримується необхідність професійно-технічного навчання засуджених. Що ж стосується змісту освітньої діяльності або процедури навчання, то в цих питаннях В. Г. Павлов обмежується висвітленням базових документів, які регламентують діяльність навчальних центрів при кримінально-виконавчих установах закритого типу [13, с. 115–116].

М. П. Пузирьов зазначає, що ставлення засудженого до навчання виступає важливим показником зміни ним своїх негативних установок (ст. 130 КВК України). Навчання в місцях

позбавлення волі, на переконання названого вченого, важливе не лише як засіб виправного впливу, а й у плані забезпечення соціальних потреб індивіда після звільнення. Тим більше, що останнім часом ця проблема набула особливої актуальності, що значно підвищує роль зазначеного показника в процесі диференціації й індивідуалізації виконання покарання у вигляді позбавлення волі на певний строк [14, с. 214]. Проте Т. Ф. Міняєва дотримується дещо іншої позиції, пропонуючи не освіту визнавати критерієм диференціації засуджених, а, навпаки, підходити до цього питання згідно з диференційованим поділом осіб, які перебувають у місцях позбавлення волі. Вона пропонує вирішувати питання про професійне навчання засудженого суворо диференційовано й індивідуально, з урахуванням його бажання та ще до його направлення до відповідної установи виконання покарань, за винятком осіб, яким призначено відбування покарання в установах максимально суворого виду. За переконанням Т. Ф. Міняєвої, це дасть змогу враховувати наявну в засудженого професію або його бажання отримати певну спеціальність, відповідно, виходячи з ліміту кримінально-виконавчої системи. Такий підхід стимулював би також прагнення засудженого до виправлення, звільнення й нормального життя в суспільстві [15, с. 101].

На думку інших науковців, підвищення освітнього рівня засуджених – це одне із завдань виховної роботи з ними [16, с. 72], а застосування комплексу заходів різного, у тому числі й освітнього, характеру являє собою соціально-виховну роботу із засудженими [17, с. 7]. О. Л. Караман включає освітні заходи до змісту професійної соціально-педагогічної роботи із засудженими, називаючи саме її ключовим аспектом майбутньої ресоціалізації, що полягає в створенні сприятливих умов для цього та подальшої інтеграції, соціалізації, усебічного розвитку, саморозвитку й самореалізації особистості неповнолітнього на основі використання ресурсів особистості, пенітенціарного закладу, громади та держави [18, с. 67]. Подібної позиції, імовірно, дотримується й ДПтС України, оскільки, як це постає з отриманих нами в ході дослідження планів роботи, покращення якості організації загальноосвітнього та професійно-технічного навчання засуджених і зменшення питомої ваги осіб, які під час звільнення з місць позбавлення волі не мають повної середньої освіти, професії або робітничої спеціальності, згадується цією службою саме серед пріоритетних завдань соціально-психологічної служби органів та установ виконання покарань.

Однак вважаємо більш обґрунтованою тезу О. В. Таволжанського про те, що заходи, названі в літературі «заходами соціально-виховної роботи», зокрема загальноосвітнє та професійно-технічне навчання, переважно є елементами зовсім інших видів діяльності або виступають окремими засобами виправлення [19, с. 29]. Правильність такого підходу підтверджується й законодавчими положеннями, зокрема змістом ст. 6 КВК України, якою загальноосвітнє та професійно-технічне навчання поряд із соціально-виховною роботою називаються засобами виправлення й ресоціалізації засуджених.

У різних наукових працях зазначається як про максимальне розширення видів і форм освітньої діяльності, що пропонується реалізовувати в епізод відбування покарання у вигляді позбавлення волі, так і про їх значне звуження. Так, аналіз проблем правового регулювання освіти засуджених до позбавлення волі, проведений Т. П. Бутенко, дав їй змогу зробити висновок, що отримання загальної освіти законодавець визначив як основний засіб виправлення. Однак отримання професійної освіти (у тому числі й початкової, яка є обов'язковою) до та-

ких не належить. Водночас значення професійної освіти в період ізоляції велике, а тому її потрібно віднести до основних засобів виправлення. Це розширить можливості адміністрації виправних установ під час вибору застосовуваних засобів виправлення до певних категорій засуджених. Т. П. Бутенко також приділила увагу дослідженню не лише освітньої, а й трудової, а також наукової діяльності засуджених (отримання засудженими післявузівської освіти). У чинному законодавстві немає прямих обмежень для занять у період ізоляції наукою, тому цілком логічно й справедливо розглядати заняття науковою діяльністю (отримання післявузівської освіти) в установах виконання покарань як альтернативу праці. Це актуально сьогодні, тому що в багатьох виправних установах відсутні робочі місця, і засуджені нічим не займаються, ведучи дозвільний спосіб життя [20, с. 6–7].

Натомість Г. О. Радов свого часу взагалі пропонував звести освіту засуджених у місцях позбавлення волі до оволодіння (переважно шляхом самоосвіти) агротехнологіями. Так, обґрунтовуючи свій проект під назвою «Концепції, програми про родові помістя і родові поселення», Г. О. Радов писав, що деякі засуджені не бажать вчитися, обґрунтовуючи це тим, що на волі вони вже отримали освіту. Однак однозначним є той факт, що багато хто з них не вміє працювати на землі, цьому необхідно навчитися. Необхідно вивчати агротехнології, щоб згодом застосувати на практиці отримані знання. До цього варто додати, що важлива не сума знань, а вміння та можливість застосувати їх на практиці. Важлива мета навчання – «для чого?» На додаток варто провести навчання й прийом іспиту на знання сільськогосподарських технологій, адже до роботи на ділянці необхідно допускати осіб, знайомих із сільськогосподарськими технологіями, що дають змогу швидко, якісно, ефективно, за мінімуму фізичних і фінансових витрат виростити екологічно чистий, хороший урожай без застосування хімічних добрив та отрутохімікатів. Провідним фактором при цьому буде самонавчання, що позитивно вплине на психіку та самоконтроль засуджених [21].

Висновки. Висвітлений у статті матеріал свідчить про відсутність єдності в поглядах на питання такого важливого інституту кримінально-виконавчого права, як освіта засуджених у період відбування покарання. Це зумовлює гостру потребу в проведенні подальших глибоких досліджень.

Література:

1. Лукашевич С. Ю. Попередження злочинності засуджених в місцях позбавлення волі : [монографія] / С. Ю. Лукашевич. – Х. : Вид. СПД ФО Вапнярчук Н. М., 2006. – 104 с.
2. Зубков А. И. Трудовое перевоспитание заключенных в советских исправительно-трудовых учреждениях и его правовое регулирование / А. И. Зубков ; под ред. А. Л. Ременсона. – Томск : Изд-во Томского ун-та, 1970. – 187 с.
3. Наказание и исправление преступников : [пособие] / под ред. Ю. М. Антонян. – М. : Изд-во ВНИИ МВД России, 1992. – 392 с.
4. Кримінально-виконавчий кодекс України: науково-практичний коментар / [А. П. Гель, О. Г. Колб, В. О. Корчинський та ін.] ; за заг. ред. А. Х. Степанюка. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 496 с.
5. Авраменко В. Ю. Профессиональное образование осужденного к лишению свободы в исправительном учреждении как средство его ресоциализации : дисс. ... канд. пед. Наук / В. Ю. Авраменко. – Волгоград, 2011. – 151 с.
6. Зенина О. Г. Гуманизация правового положения осужденных к лишению свободы на современном этапе : дисс. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 / О. Г. Зенина ; Челябинский юрид. ин-т МВД России. – Челябинск, 2000. – 160 с.
7. Миняева, Т. Ф. Правовое положение осужденных / Т. Ф. Миняева. – М. : Права человека, 2000. – 212 с.

8. Загальна характеристика Державної кримінально-виконавчої служби України (станом на 1 квітня 2016 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.kvs.gov.ua/peniten/control/main/uk/publish/article/628075>.
9. Пріоритети діяльності Державної пенітенціарної служби України на 2015 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.kvs.gov.ua/peniten/control/main/uk/publish/article/662619>.
10. Засоби виправлення і ресоціалізації засуджених до позбавлення волі : [монографія] / [А. Х. Степанюк та ін.] ; за заг. ред. А. Х. Степанюка. – Х. : Кроссроуд, 2011. – 298 с.
11. Хуторна С. В. Загальноосвітнє і професійно-технічне навчання засуджених до позбавлення волі : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 / С. В. Хуторна ; Харківський нац. ун-т внутр. справ. – Х., 2012. – 245 с.
12. Сюр С. В. Правове регулювання професійно-технічної освіти засуджених до позбавлення волі / С. В. Сюр // Вісник Запорізького національного університету: збірник наукових статей. Серія «Юридичні науки». – Запоріжжя : Запорізький національний університет, 2010. – № 3. – С. 158–164.
13. Павлов В. Г. Кримінально-виконавчі засади забезпечення персоналом Державної пенітенціарної служби України виконання покарань у виді позбавлення волі : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 / В. Г. Павлов ; Класичний приватний ун-т. – Запоріжжя, 2015. – 230 с.
14. Пузирьов М. С. Загальноосвітнє і професійно-технічне навчання засуджених до позбавлення волі на певний строк як форма диференціації й індивідуалізації виконання покарання / М. С. Пузирьов // Проблеми законності. – 2013. – Вип. 123. – С. 207–215.
15. Минязева Т. Ф. Проблемы правового статуса личности осужденных в Российской Федерации : дисс. ... докт. юрид. наук : спец. 12.00.08 / Т. Ф. Минязева. – М., 2001. – 389 с.
16. Ветошкин С. А. Пенитенциарная педагогика в теории и практике : [монография] / С. А. Ветошкин. – М. : МГСУ «Союз», 2001. – 240 с.
17. Гусак А. П. Кримінологічні аспекти ресоціалізації неповнолітніх, засуджених за вчинення насильницьких злочинів, в умовах позбавлення волі : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / А. П. Гусак. – К., 2010. – 16 с.
18. Караман О. Л. Сутність і зміст соціально-педагогічної роботи з неповнолітніми засудженими у пенітенціарних закладах / О. Л. Караман // Соціальна педагогіка: теорія та практика. – 2011. – № 2. – С. 65–74.
19. Таволжанський О. В. Соціально-виховна робота із засудженими до позбавлення волі : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 / О. В. Таволжанський ; НЮУ ім. Ярослава Мудрого. – Х., 2014. – 205 с.
20. Бутенко Т. П. Правовое регулирование образования осужденных к лишению свободы в условиях реформирования уголовно-исполнительной системы : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук / Т. П. Бутенко ; Российская акад. правосудия. – М., 2007. – 22 с.
21. Радов Г. А. Реформирование системы исправительно-трудовых учреждений Украины в свете идеи родовых поместий / Г. А. Радов [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://bytdobru.info/rodina/reformirovanie-sistemy-ispravitelno-trudovyh-uchrezhdenii-ukrainy-v-svete-idei-rodovyh-pomestii>.

Чечин М. Ю. Современное состояние образования осужденных к лишению свободы

Аннотация. Статья посвящена рассмотрению существующих научных подходов в уголовно-исполнительном праве к значению и задачам образования осужденных к лишению свободы. Определены основные проблемы в сфере правового регулирования получения образования в учреждениях исполнения наказаний.

Ключевые слова: лишение свободы, образование осужденных, исправление, ресоциализация, профессиональное образование.

Chechyn M. Current state of education sentenced to prison

Summary. The article deals with the current scientific approaches in the penal law to the values and objectives of education sentenced to prison. The main problem in the field of legal regulation of education in prisons.

Key words: prison, sentenced education, correction, re-socialization, professional education.